

JULIUS MÄGISTE.

23488

KÄÄNDELÕPP TÜVE- JA TULETUSELEMENDINA EESTIS JA LÄHEMAIS SUGUKEELIS.

Sõnatüve ja käändelõpu vahepiir on nii meie eesti keele peres kui ka teistes keeltes üldiselt nii selge, et mingi käändelõpu tüvessekandumist puhtteoreetiliselt tundub raske kujutellagi. Meil ja sugukeelis on üldiselt ainsuse nominatiiv olnud puhas tüvi, millele on liitunud kõik käändelõpud ja mitmuse tunnused (*kala, -l, -le, -d, -dele* jne.; vrd. siiski *kolla|ne, -se*). Mingi oblikvakäände lõpu siirdumine (ains.) nominatiivi ja seega kogu sõnatüve tundub koguni „loomuvastasena“, kuna igal käändelõpul on oma kindel funktsioonidepiirkond, mille laienemist kogu käändestikule tema tüvve lükindumisega ei saa mõelda. Samuti pole kergesti mõeldav käändelõpu tarvitamine tüve laiendavana tuletuselemendina — käändelõpu ja tuletuslõpu funktsioonid on niivõrd differentseerund; ka nende kummagi etümoloogiline algupära on tavaliselt hoopis erisugune — suurel osal juhtumeid kuni algsosome, jaolt isegi kuni soomeugri ja uurali algkeelde ulatub tagasi nende eripäritolulisus, lahusseisvus.

Kuid erandid kinnitavad reeglid, ja nii leiame eestis ja lähemais sugukeeliski ligemalt ringi vaadates mõningaid üksikjuhtumeid, kus võiks arvata leiduvat käändelõpu-elementide sõnatüve kandumist. Järgnevad read katsuvadki esitada mõne võimaliku näite selle huvitava nähte alalt.

Eesti *tuhat, süld*, soome *monta* 'mõni' jt. partitiivi alusel sündind tüved.

Sõna *tuhat* on balti (leedu-läti) poolt lainatud, vrd. leedu *tūkstantis*¹⁾, selle ootuspärased vasted on sm. *tuhansi, tuhas* (viimaste kõrval siiski üldisem *tuhat*), kuna eesti-soome-karjala nominatiiv *tuhat* on ilmselt rajatud partitiivile *tuhatta* < **tuhāntta*. Nagu *olutta, kevättä* jt. partitiivid evivad nominatiivi *olut, kevät*, nii ka sm.-karj. partitiivi *tuhatta* kõrvale tekkis analoogiline nominatiiv *tuhat*, eesti *tuhat* aga võib olla otsene nominatiivina tarvitet hääliksääduslik lõppkaoline partitiiv (< *tuhatta*). Ainult vadjas on partitiivilõpp saand kogu tüve osaks: *tuhatta* nom.²⁾, ains. gen. *tuhattemē* 'tuhande'³⁾, *m*-aines seejuures võiks olla saadud

1) Vt. V. Thomsen, Beröringer, lk. 222—3; säälsamas ka tema vasted sugukeelis.

2) Juba Thomsen l. c. tähendab, et see on „õieti partitiiv“. Kettuse andmeil vadjas on ka partitiivi alusel loodud nominatiiv *tuhad* (vrd. *tševäd, gaud* 'kevad', 'õlu').

3) Vt. L. Kettunen, Vatjan kielen äännehistoria, II tr., lk. 94. Nagu säält näha, võiks *-tt-d* tüves seletada ka teisiti.

teiste arvsõnade *seittsemē, kahessamē, ühessāmē* eeskuju põhjal. Ka idasoomest siiski on teateid partitiivi *tuhatta* nominatiivina tarvitamisest (Parikkala), ja ingeri murdeist annab partitiivikuju tüvestumisest näiteid V. Porkka: *viis tuhatta*, (mitm. illatiiv, rhvl.) *sattoi tuhattii*. Partitiivi domineerimapäsemist mõistame kergesti, kui arvestame, et sõna *tuhat* kõige tavalisemalt just esineb partitiivkonstruktsioones nagu *kaks tuhat, kolm tuhat, neli tuhat* jne.

Eesti *süld*, gen. *sülla* 'Faden, Klafter' evib paralleelkuju *süli*, gen. *süle* = sama (Wiedemann'i sõnarm.) ja on identne *süli* 'Schooss' tähendava sõnaga (*süli, süld* = *sületäis* algselt), vrd. liivi *s'i'l* < *süli*, sm. *syli*, lüüdi (Sununsuu) *šülü* jne., kõik tähenduses 'süld' või 'süli, rüpp'. Eesti *d*-lisel vormil on vaste ka soomes: *syltä*, gen. *syllän* 'Klafter, Faden' (Renvall'i sõnarm., edelasoomest), vrd. põhjasoome (Kemi) *syltä, -llän* 'syli', (Tornio) ains. partit. *sültä*, edelasm. (Loppi) *sy|ltä, -llän*, ains. partit. *-ltää*, Haapasaare ains. partit. *sültä*. Need *d-, t*-lised keelendid eestis ja soomes esinevad ainult teatava mõõdu (mitte kunagi 'süle!') tähenduses, seepärast võibki neid pidada sõnatüvestund algseiks ains. partitiivideks, nagu seda ka tavaliselt on tehtud⁴). Mõõduna *süli* sõna on tarvitet üldiselt partitiivina arvsõnade ühenduses nagu *kaks süld* (Setu Vilol praegugi *kaks süld* 'kaks sülda'), *kolm süld, neli süld* jne., ja selle esinemisviisi sagedus ja isoleeritus on põhjustand partitiivkuju tüveks võtmise.

Sooe tavalise *moni* (vrd. eesti *mõni*) sõna kõrval esineb edela- ja lõunapoolseis soome murdeis nominatiivteisend *monta* (Loppi, Tyrvää) ja vastav partitiiv *montä, montaa* (Orimattila, Loppi, Tyrvää, Ruovesi, Kuru, Haapasaari), *montta ~ munnta* < **montä* (Mynämäki). Ka see *monta* peaks olema õieti partitiiv⁵), mille tüvessekandumist taipame, kui arvestame sõnast *moni* ains. partitiivi rohket atributiivset kultiveerimist soomes (*monta miestä, monta vuotta* 'mitu aastat' jne.). Ka eesti ains. partit. *mõnda* (Wied. sõnaraamatus *mõnda viisi*, E. Õigekeelsuse-sõnarm. *mõnd ~ mõnda*) tundub nominatiivile **mõnd* rajatud partitiivina, vrd. nom. *rand*, ains. partit. *randa*. Eriti liivis on kõnealune partitiiviaines üle läind kogu tüvesse kõigis käändeis: ains. nom. *münda*, mitm. nom. *mündad*, datiiv-genitiiv *mündadân* jne. (Sjögren-Wiedemann'i andmeil). Sellist *mõni* sõna partitiivi saatuskäiku võiks vahest ligemalt põhjendada järgmiselt. Kõnealune *mõni*, setu *muñi*, sm. *moni* on ühelt poolt indefiniitne pronoomen, ja säärasena ta partitiivse pääsõna atribuudina esinemise korral peaks kongrueeruma: nagu (*lugesin*) *mingit raamatut, muud raamatut, kõiki raamatuid* — samuti *mõnd raamatut*, sm. *monta kirjaa*. Teiselt poolt *mõni* arvuväljendajana kuulub indefiniitsete arvsõnade hulka, ja sellisena ta siis liitub sarjaga (*lugesin*) *kaks, kolm, neli, mitu* jne.

4) Vt. H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 14 ja alamärkus säälsamas; J. Mägiste, Virittäjä 1925, lk. 89.

5) Vt. äsjamainitud kohta Ojansuul ja Mägistel.

raamatut. Sõna *mõni* kui indefin. arvsõna tarvituses peaks teoreetiliselt võimalik olema öelda (*lugesin*) **mõni raamatut*, kuid kui algne pronoomen *ta* võib esineda vaid kongruentsis: (*lugesin*) *mõnd raamatut* (~*mõne raamatu*). Indefiniitseks arvsõnaks tajutuna aga *mõnd* (*raamatut*) viimases ühenduses võib tunduda nominatiivina (nagu *kaks, kolm* jne. [*raamatut*]), ning uue täiesti selge partitiivina tekib *mõnd* (*monta*) kuju kui tüve alusel juba vastne kuju *mõnda* (*montä*).

Ojansuu⁶⁾ peab sm. *monta*, *syllä* sõnu *ta-* (*tä-*) suffiksiga tuletet nominatiivideks: „*ta* johdin esiintyy nähdäkseeni myös tutussa pronominissa *monta* (esim. *monta* miestä, *monta* päivää), jota tavallisesti pidetään partitiivina pronominia *moni*; se on todennäköisesti *ta* johtimella saatu uusi nomin[atiivi].“ Pronominaaltüvedes mõnikord küll näikse olevat tegu mingi *ta*-suffiksiga (näit. sm. *muu-ta-ma* 'mõni'), kuid *monta* sõnas ülemalöeldut arvestades selle oletamine tundub liigselt otsituna. Liia tigi kuna päale liivi keele kusagil *ta*-tüvi ei ulatu kaugemale ains. partitiivist ja nom-st (pole eestiski käändekujusid nagu **mõnnale*, **mõnnalt*, **mõnnad* jne., sm. **monnalle* jt.), algupärase tuletustüvena aga *monta* esinemist ootaks laiemalt kogu käändestik. Veel vähem põhjust on ühes Ojansuuga oletada *ta*-suffiksi olemasolu substantiives *syllä* — *süld*, sm. *jälttä* < **jält-tä* (vrd. *jälsi*, gen. *jällen* 'puumähk'), sest sellist suffiksit pole tänini konstateeritud kogu läänemeresoome substantiivide tuletuses. Mis puutub Ojansuu poolt esitet viimaks mainitud sõnasse *jälttä* (karjala *nälttä*, vadja murd. *jänttä*), siis see ja tema täielik paralleel sm. *kelttä* (vrd. *kelsi*, gen. *kellen* 'kelme, kile', Lõnnroti sõnarm.) võiksid ka olla saadud partitiivi tüvve üldistamisest, kuigi siin seda juba on raskem põhjendada. Kuid mõeldav oleks, et haruldane *-lsi* (gen. *-llen*, partit. *-lttä*) sõnatüüp on kasutand partitiivi kui üht sagedaimalt esinevat (NB osaobjekti!) käänat hüppelauaks tavalisemasse sõnadetüüpi (vrd. sm. *telttä*, *helttä*, *talttä*, *kilttä*) siirdumisel.

Algselt partitiivist lähtunuks võiks vahest isegi pidada *d*-ainest eesti sõnakujus *süüdi* (*olema*), vrd. murd. *süüd* ains. nom. = *süü* (Wiedemann'i sõnarm.), setu (Vilo vallas) *šjõ om timä šjüd* 'see on tema süü', *timä om südü* 'ta on süüdi'. Mitmesugustes kõnekäändudes jm. lauseühendustes on *süü* sõna partitiivi tarvitus nii sagedane (näit. Wiedemann'i järele: '*p ole süüd ühtegi, mul on süüd, süüd tõstma, süüd vastama, süüd tegema, süüd kandma* jne.), et selle tungimine tüvve ei peaks võõrastust äratama. Tuleb ainult seejuures tähendada, et sel korral siiski oleks *d* tekkimine tüvve kujuteldav ka puhthäälikulise analoogia põhjal, nagu see nähtavasti on sündind sõnas *rüüd*, gen. *rüü* — vrd. *d* astmevaheldusliku kao ja püsimise vaheldust sõnas *rood*, gen. *roo* (kalarood). Ojansuu oletust⁷⁾, et *süüdi* sõnas *d* oleks algselt illatiivilõppu kuuluv aines, ei saa pidada õnnestunuks.

6) Äsjatsiteeritud kohas.

7) Pronominioppia, lk. 132.

Pronoomenid erakutena keeles osutavad tihti omapärase arengu, nii ka käändelõppude tüvestumise järgi. Meil oli äsja juttu sõnast *mõni*, umbes samasugune on lugu küsiva pronoomeni *mis* partitiiviga *mida* eesti murdeis. Virumaal⁸⁾ tarvitetakse vastavat partitiivi *mida*, *midä* (Viru-Nigula) ka nominatiivina ja genitiivina (*mida perast*), murdeti lisaks veel ka ains. partitiivil kui tüvel baseeruvaid mitm. partitiive *midi*, *ked* (vrd. *pesa* — *pesi*, *mida* — *midi*, *keda* — *ked*).

Pronoomeni partitiivkuju tüvestumise näiteks tohiks sobida ka eesti refleksiivpronoomeni-tüvi gen. *enda*, *enda*le, *-ga*, *-st* jne., mitm. *endid* — *enda*d, *endile* jne.⁹⁾. Ojansuu juba on näidand, et need põhinevad ains. partitiivil *end* < **hentä*, vrd. sm. *hän* 'tema', partit. *hantä*. Partitiivi *ennast* seletab Ojansuu¹⁰⁾ oletetavast algsest possessiivsuffiksilisest kujust **eännäse* (vrd. sm. *hännäns*, *hantänsä*), mille alusel oleks siis tekkind partitiiv *ennast* eeskujudel nagu *kollane*: *kollast*, *rebase*: *rebast*. Võiks siiski pigemini arvata, et *enda*, *endale* jne. käändeile on partitiivvasteks sügenend *ennast* teiste eeskujude põhjal: nagu juhtumis *kinda*, *-le*, (murd.) *kindid* jne. on ootuspäraseks partitiiviks *kinnast* (nom. *kinnas*), samuti oleks tekkind partit. *ennast*, justkui me siin võiksime eeldada nominatiivi **ennas*. Sama pronoomeni kujud *enelse*, *-sele*, *-ste* jne. on muidugi vaidlematult koguni eri, nimelt genitiivis-akusatiivset possessiivsuffiksilist algupära (vrd. sm. *hänensä*). Possessiivsuffiksilise partitiivi tüvestumiseega võiks seletuda ka liivi *ehksta* 'ennast', *ehksän* 'endale' jt. refleksiivpronoomeni-kujud¹¹⁾, ja vepsa *händast*, *händast* on ilmselt possessiivsuffiksilisele partitiivile rajanend uudispartitiiv.

Siin käsiteldava nähte alla võiksid ehk isegi kuuluda Setälä¹²⁾ esitet Kirde-Satakunna sm. murde juhtumid *viikkoon* (*aikaa viipyy*) 'nädala (aega viibib)' (gen. *viikkoon* pro *viikon*), (*meni...*) *viikkooks* 'nädalaks' (pro *viikoks*, translatiiv), *pyhäässä* (iness., pro *pühässä*), *kertaaseen* (illat., pro *kertaan*). Setälä on arvand, et need on „inessiivejä johdannaismuodoista, eivätkä muuttuneita illatiiveja“, nii siis on pidand neid tuletiste *viikkoo*, *pyhää*, *kertaa* eri käändeiks. Ent pole olemas soomes mingit produktiivset *γa-*, *δa-*, (*γä-*, *δä-*) suffiks, mida siinkohal saaks tarvitada seletusvahendiks. Jääb seepärast jälle siingi usutavamaks seletusvõimaluseks partitiivi (? illatiivi) tüveksvõtu oletamine. *viikkö* (*viikkoo*) < **viikkoda* tüüpi partitiiv on kõnealuseile murdeile omane¹³⁾, ja kujutelдав oleks näit. *kaks viikkoo*, *kahreks(i) viikkoo*, *kolme kertaa* jm. sellelaolisist sagelitarvitetavaist ühendusist partitiivi üldistamine tüve. On muidugi võimalik, et siin on sündind osalt lihtsalt käänetekontami-

8) Vt. V. Grünthal, Suomi, V jakso, 10. osa, lk. 72, 77; Ojansuu, Pronominioppia, lk. 12.

9) Vt. Ojansuu, Pronominioppia, lk. 64—5, kus selle kohta esitatakse rohkesti materjale, ka eesti vanast kirjakeelest.

10) Tsiteeritud teoses, lk. 114—5.

11) Vt. Ojansuu oletust, < **hendänsen*, *-nsän*, tsit. teos, lk. 66.

12) Suomi, II j., 16. osa, lk. 65.

13) Vt. M. Rapola, *a- ä-* loppuiset vokaaliyhtymät ..., lk. 8, 21 (*peltö* < **peltoda*).

natsioone (näit. *kahreks[i]* *viikkoo* + *kahreks[i]* *viikkoks[i]* = *kahreks[i]* *viikkooks[i]*), kuid nii või teisiti, tulemus on ikka sama — tegelik partitiivi tüvestumine.

Genitiivi (resp. akusatiivi) tüvvesiirdumisi.

Genitiivi sõnatüve siirdumise kohta on jällegi näiteid eraklikku elu elavaist pronoomenitest. Eesti pron. *mingi* 'irgend ein, irgend welcher' (Wied.) on algupäraldasa tõenäoselt genitiiv, < *mi-n-ki-n* (*n*- genitiiv-akusatiivi lõpp; vrd. *mi-da-gi* partitiivi, *mi-s-ki* nomin., *mi-l-gi* adess. jne.), kuid see genitiiv (ühes liitpartikli *gi-ga*) on tungind kõikjale tüve: *mingil*, *-st -t* jne. (Wied. Wb. *ei mingil viisil, mingit-sugune*). Paralleel sellele nähtele leidub Ingeri isuri-, äyramõiste- ja savakumurdeis¹⁴), kus esineb interrogatiiv-relatiivseist pronoomeneist *miğä*, *mikä*, *kuga*, *kuka* 'mis', 'kes' ains. genitiiv *miğän*, *kuğan*, mitm. nominatiiv *miğät*, *kuğat* (pro *miğä*, *kuğa*, *mitkä*, *kutka*). Sääli genitiivid *miğä*, *kuğa* pole siiski tungind kogu paradigmasse, pääle nende kahe käände. Samal *mi-n-kä* genitiivil baseerub ka eesti murdevorme: Viru-Nigula¹⁵) *miñ-ñale* (millele), Kolga *miññest* (elatiiv), Vastseliina *miñkast* (= ? *miñkkast*, elat.). Lisaks vrd. edasi eesti *sen(n)e*, *ken(n)e* puhul öeldavat.

Ka pronoomenite mitm. genitiivist saame siiakuuluvaid näiteid. Läänesoomes on laialt levind pronoomenikujud *meijä*, *teijä*, *heijä* tähenduses 'meie pere, meie talu (rahvas)', 'teie pere', 'nende pere'¹⁶) — algne genitiiv (*< *meiðän* jne.), mis on tajutud nominatiivina-tüvena ja millest siis võivad moodustuda ka oblikvakäänded (näit. partit. *teijää*, gen. *teijän*). Asjakäiku on seletet ellipsiga: *meijä(n) väki* (meie rahvas) > *meijä(n)*, *teijä(n) väki* > *teijä(n)* jne. Tegelikult siis siin on sama lugu kui üldiselt Eesti kohanimedes, kus algselt elliptilised genitiivid (*Viljandi linn* > *Viljandi*, *Narva linn* > *Narva* — pro nominat. **Viljand*, **Narv*) tajutakse nominatiividena. Lauses *Narva asub Vene piiri lähedal* nii siis on õieti (ajalooliselt) genitiivne subjekt (*Narva* pro *Narv*).

Teiselt poolt ligikaudu samul läänesm. murrete aladel esinevad possessiivpronoomenite 'meie', 'teie', 'nende' funktsioonis mitm. genitiivid *meiti(n)*, *teiti(n)*, *heiti(n)* (vrd. lääne-eesti *meite*, *teite*, *mede*, *tede*)¹⁷), ja viimaste kui tüvede alusel on tekkind ka oblikvakäänded nagu mitm. partit. *meit(t)iä*, elat. *meitistä*, allat. *meitille*. Et siin pole tegu mitm. partitiivi tüvel baseeruva mingi uue mitmusemoodustusega, kus *-t(t)i-* oleks mitm. genitiivi lõpust abstraheritud uus mitmusetunnus (nagu eestis *kala-de-le* — *-de-* tunnuseks kujunend), vaid et genitiivilõpp on vist küll tüve loetud, see näikse ilmnevat sellest, et see *t(t)i-* element on

14) Vt. V. Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt, lk. 85—6.

15) Vt. Grünthal, Suomi, V jakso, 10. osa, lk. 78.

16) Vt. Ojansuu, Suomen Lounäismurteiden äännehistoria. Konsonantit, lk. 36, ja sama, Pronominioppia, lk. 120—1, 123.

17) Ojansuu, säalsamas.

kandund ka mitm. partitiivi *meittä* 'meid' — vrd. e. *kalasid, kalu*). Kõnealuse pronoomeni mitm. genitiivi levimisvõime tõestiseks võiks olla küllap ka eesti nominatiivkujud *meie, teie*, sest needki tõenäoselt pole midagi muud kui algupäraseid genitiivid (< **meiden, *teiden*)¹⁸).

Veel edasi pronoomenite seas ringi vaadates paeluvad tähelepanu

eesti pronominaaltüved *kelle, mille, selle*, (P)hilisem) *tolle*.

Need pronoomenite *kes, mis, see, (too)* *ll*-lised tüved on Ojansuu seletand erilise *lle*-suffiksiga (*lte-ga*) tuletetuiks, millise suffiksi olemasolu aga pole usutavalt tõestet¹⁹). Usutavam tunnukse Grünthal'i oletus²⁰), et *millel* < **miñnel*, *millele* < **miñnele*, *kellel* < **keñnel* jne., s. o. et tüve *ll*-neis on adessiivis ja allatiivis leiduva *l*-ainese assimileeriva mõju tulemus (*nn* > *ll* assimilatsiooni teel). Allakirjutanu on varemini oma loenguil Tartu ülikoolis asund samal seisukohal. Kuid see *-n-* (*-nn-*) aines ise ühesilbiseis pronoomenites võib olla hilise algupäraga, genitiivist tüve kandund (eesti murrete *sene-*, *kene-* tüved, vadja *senee päällä* 'jonka jälkeen', *sene verrä* 'sellevõrra', *kune verrä* 'kuivõrra' jne. Ojansuu järele²¹), seega siis lisand ülalkäsiteldud genitiivi tüvestumise juhtumeile. Asja on nii käsitand juba Wiedemann²²), öeldes: „Der Genitiv sen (in Allentaken) ist ganz finnisch, ... und daraus scheint dann das längere senne mit seinen Suffixen entstanden zu sein, wie kenne als Genitiv von ke (kes)“. Pole kuigi tõenäone, et seda laadi võimalikult genitiivil põhinevad *nn*-lised pronominaaltüved oleksid olnud kunagi eestis nii üldised, et oleksid võinud assimilatsiooni kaudu aluseks saada peagu üldestilisele *kelle-*, *mille-*, *selle-* tüvedele. Nende kahtluste tõttu võiks vahest tõsta küsimuse, kas viimaks mainitud tüved ei rajane lihtsalt *ll*-lised adessiivil ja allatiivil, seletudes nii siis nende käänete lõppude tüve kandumisega. Seda tuleks siis mõista nii, et praegugi eestis esinevate ootuspärase adessiivide-allatiivide *kel* (= *kel* < *ke-llä*), *kelle* (= *kelle* < < **kellek*), *mil* jne. kui oma lühiduse ja tüve ebaselguse tõttu ilmetute kõrvale tekkisid teiskordse käändelõpuga lisandet kujud *kellele*, *sellele*, *millele*, *kellel* jne. Viimastest siis *ll*-line tüvi võis üldistuda teistesse käänetes (kelleta, kellest jne.). Selliste kahekordsete käändelõppude tarvituse kohta on sugukeelist esitada paralleele (nii on eesti *-mini*-lõpulisel adverbid seletet *-min-in* kahekordse instruktiivkäändega [*paremini*]; vadjast on tuntud laialine kahekordse partitiivilõpu tarvitamine kujudes nagu *emätä* < **emäda* + *tä*; juba algsoomes on kujunenud kahekordne illatiivi-

18) Ojansuu (Pronominioppia, lk. 122) katse oletada neile*algkuju **meidet*, **teidet* ei saa rahuldada, sest põhja-eesti murdeis pole sõnalõpuline *-t* kadund.

19) Op. cit. lk. 43—6. Näit. e. *selline*, *milline*, lv. *selli* põhinevad ikkagi pige-mini *-llinen* suffiksil (vrd. *kõrvaline*); ka teised tõestusargumentid on vaieldavad.

20) Suomi, V jakso, 10. osa, lk. 65, 70, 76.

21) Ojansuu, Pronominioppia, lk. 26—33, oletab küll *na-*, *n-* suffiksist, mille olemasolule aga suuremas osas juhtumeid kindlasti võib vastu vaielda.

22) Grammatik der ehstn. Sprache, lk. 430.

lõpp *-se-hen*, *-sg-heŋ* [sm. *herneeseen*, e. *hernessee*]). Kõnealuseis pronoomenites on aga küsimus arenend seevõrra huvitavamaks, et kahekordse käändelõpu tarvitamisest on saand tõuge käändelõpu tüvestumisele.

Pääle pikemat pronoomenitel peatumist jälle substantiividele siirdudes võtkem kõne alla huvitav

sõna *õhtu*,

(vrd. [lääne]soome *ehtoo*, vadja *ehtago*, lv. *ē'dâg*, *ū'dâg*, veps. *ehtkõtiine* 'õhtune kirik' jne.), mida juba Setälä²³) on pidand tuletiseks tüvisõnast *ehta* (resp. **ehta*, *?*ehtä*). Viimane esinebki veel vepsas kujul *eht* 'õhtu', *ehtal* 'õhtul', ja ms. eesti sõna *eha* on sama tüve genitiivseist liitumusist irdund järeltulija (<**ehdän-*, vrd. *ehavalge*, *-täht*)²⁴). Sõna *õhtu* tumedale tuletuselemendile (*-γo*, **ehta-γo*) on tähelepanu juhtind Wiklund²⁵), leides, et *ehtoo* (*õhtu*) on sõna, „das man füglich als einen alten Prolativ mit temporaler Bedeutung auffassen könnte, der sekundär als Nominativ verwendet worden ist.“ Selle käsituse järgi nii siis oleks käesoleval korral tegu tüvestund haruldase prolatiivirudimendiga (vrd. lapi *dalvög* 'talvel', *gaessög* 'suvel', sm. *kesällä*). — Lõunaeesti murdekujud *õdak*, *õttak*, *õdāŋg* peaksid vist küll tekkind olema selle murde erielu aegu *kk-*, *ŋk-* (*-k-*, *ŋG-*)-listele suffiksitele nõjumisest.

Selles ühenduses meenub *õhtule* lähedase aega tähistava sõna —

soome *huomen* 'hommik' küsimus.

Lõnnrot'i sõnarm. annab sellise *n*-tüvelise sõna all kujud *huomen*, gen. *-en* 'morgon, morgondag; morgonstund' (*hyvää huomenta*, *huomenena* ~ *huomenna* essiivis, *huomeneen asti*), eriti rohkesti liitsõnus *huomen-* (*huomenkäynti* 'morgonbesök' jt.), *huomene* 'morgonstund', siis veel edasituletised *huomenes*, *huomenikko*, *huomeninen*, liitsõnus *huomenis-*, *huomenus*. Selle kõrval leiame sääl ka *n*-tu tüve *huomi*, gen. *huomen* 'morgon jne., (*huomen aamulla*, *huomena* 'i morgon', *huomeltain* 'i morgon; om morgonen') ning vastavad adjektiivsed derivaadid *huomeinen* (ka subst.), *huominen*. Soome *huomen* (nomin.) kajule vastavat *n*-list tüve leidub ka kirdepoolseis läänemeresoo keelis, näit. karjala (Suojärvi) *hüvä huomen* (hommikutervitus), aunuse (Njekkula-Riipuškala) *huamenee jälleez* 'ülehomme', lüüdi murd. (Sununsuu) *huomenen taga* 'ülehomme', vepsa (Ahlqvist) *hom|en*, *-ned* 'morgen', ka vadjas (Kettuse järele) *õmnizē* 'aamusella', *ikko-tuletis õmenikko* ~ *õmnikko* 'aamu'. Eesti siiakuuluv sõnapere on *n*-tu: *hommik*, *hommig*, *hummong*, *hommung* jt. (Wiedemann'i järgi), samuti liivis (Kettuse jär.) *uõmgâz* 'hommik', *uõnd-*

23) Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 198, vrd. ka lk. 61; säälsamas on antud ka tema tähtsaimad sugukeelte-vasted.

24) Vt. Kettunen, Eesti Keel 1924, lk. 128.

25) Tromsø Museums Skrifter vol. II, lk. 344.

žäl 'hommikul' < **hõmisella*, vepsa (Kettuse jär.) *homišargtñ* 'ülehomme'
< **hõmejs*-.

Selle *n*-lisuse ja *n*-tuse kõrvu esinemise hõlpus ja loomulik seletus on muidugi, et *n*-lised kujud esitete hulgas on *n*-tu põhitüve edasi-
tuletisi. Seejuures tuleb kohe mõttesse soome-ugri deminutiivne *n*- (*n*-)
suffiks, mis näit. esineb soome sõnus *pähkinä* 'pähkel', *jäsen* 'liige'²⁶)
ja mille abil tuletetuks võiks pidada ka sõna *huomen* ja tema sugukonda.
Selle kõigiti vaidlematu seletusvõimaluse kõrval aga pakundub teine,
mitte palju vähem tõenäone, kuid mõnevõrra huvitavam, omapärasem.
Tuletagem meelde, et sõna *huomi*, *huomen* läänemeresm. keelis üldiselt
esineb eriti meeeldi temporaalses essiivis: eesti *homme*, Põhja-Tartumaal
õmmen (< **hõmmena* ?), setu *huūmmen* jne.²⁷), idavadjaja *uomenna*, lääne-
vadjaja *õmenna* (Kettuse jär.), sm. *huomenna*, *huomena*, lüüdi (Sununsuu)
huomen 'homme' (< -*n*/*n*), vepsa *homenn* (Ahlqvist), *homen* (Kettunen).
Kõige ülemalnähtu põhjal peaks tohtima arvata, et essiivi lõppaines käes-
oleval korral võis üle kanduda tüvve (liiatigi, kuna see essiiv oma
spetsialiseerund tähendusega 'homme' isoleerus omast tüvest **hõme*-
võimaliku esialgse tähendusega 'hommik') ja sääl liituda seda laadi suf-
fiksaalainesega nagu *n* sõnas *jäsen*, gen. *jäsenen*. Nii siis võiks kaju-
tella **hõmena* (vrd. sm. *huomena*) essiivi põhjal *hõmen*, gen. *hõmenen*
sõnakuju tekkimist, mis — selle *n*-lise sõnatüve laia levikut arvestades —
vahest sündis juba hilisemas algsoomes. Sm. *huomenna* ja muude sugu-
keelte *nn*-gemiinaadilised essiivid muidugi siis rajanesid juba tüvele
huomen (**hõmen*).

Käändelõpu tüvestumise sootulukesist kutsutuna võiks siin veel
käsitella kõnealuse sõnapere *nd*- (< *nt*-)list varianti: aun. *huondeksele*
'aamulla, huomeneltain' (< *huomnde*- < *huomende*-), vepsa *homendes*
'aamu'²⁸), (Kettuse jär.) *homendez* 'hommik', *homentsõ* 'hommikul'
(< ? **homendesõ*). Seda oleks kerge seletada soome-ugri *nt*-lise deminu-
tiivsuffiksiga²⁹) äsjakäsiteldud *hõme*-tüvest tuletetuks (vrd. eesti *isa-nd*,
ema-nd jt.). Kuid arvestades, et oletetavasti essiivipõhjase *hõmen*-tüve
partitiiv on olnud selle sõna tarvitetuimaid käändeid (sm. *huomenta*, Suojärve
karjala [*hüveä*] *huomenda* jne.), on väikene võimalus olemas, et *huondes*,
homendez on (*-kse*-suffiksi vahendusel) rajatud partitiivile. Selle võima-
luse juures siiski oleme valmis koos nende ridade lugejaga pään
vangutama.

Aega tähistavaist sõnust kolmandaks — et täita „kohtu säädust“, nagu
ütleb vanarahvas — veel vaadelgem eesti sõnakujusid

26) Vt. J. Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft II tr., lk. 86.

27) Nende essiivide põhjal tõenäoselt ongi ka moodustund eesti murrete *n*-lised
adjektiivid *honnene*, *hommene*, *hummenine* 'morgend, morgendig' (Wiedemann).

28) Vrd. Ojansuu, Vir. 1917, lk. 118—119.

29) Vt. Szinnyei, op. cit., lk. 85—6.

ööse, öösi, öösel 'in der Nacht, bei Nacht',

ööseks jääma, täna ööse jne. (Wiedemann'i sõnarm.), huvituses neis kõigis leiduvast *s*-ainesest. Rapola³⁰) on esitand neile rohket võrdlusmaterjali läänesoome murdeist ja soome vanemast kirjakeelestki (*valvoi koko pitkän yöseen, ühren öösēn, ühres öösēs-üässes*, edelas. *üössöks* jt.). Tema asub seisukohale, et algsoome ühiseks lähtekohaks oleks siin **özüt*, gen. **ösüden*, mis oleks tuletet sõnast *öö* (*ö*) deminutiivsuffiksi -*züt* abil. Kõik need *s*-lised (*ss*-lised) kujud esindaksid varase algsoome genitiivis jm. oletatavat *s*-i tugevat astet, kuna soome idamurrete ja luulekeele *yöhyt* 'ööke(ne)' peaks olema varase algsm. *z*-lise nominatiivi ootuspärane järglane. See oletus oleks vastuvõetav, kui *züt*-suffiksi *s*-ainest võimalduks kuidagi seletada või sellele vähemalt paralleele leida sugukeelist. Ent selleks näikse esialgu puuduvat igasugused väljavaated. Idasooe tüüp *yöhyt* (vrd. vepsa *pähud*, gen. *pähuden* 'päake', Rapolal) on hästi usutava seletuse saand Kettuselt³¹): *h* on siin anoloogiline, üle toodud *h*-tüvelisist noomeneist tuletud *ut-*, *üt*-deminutiividest (*rughud* 'rukikene' < **rukih-ut*, *kegalthud* 'söekene' < **kekäle-üt* — nende eeskujul ka *pä-hud*, *lu-hud* 'luukene' jt.). Nii siis *hüt-*, *hut*-suffiksis ilmneb tüübiline suffiksi tüve arvel laienemise juhtum, nagu neid tuletusõpetus küllalt tunneb. Sõna *ööse*(ks) oma sugukonnaga jääb seega tõenäosest seletusest ilma. Adjektiivsust *-ise*-suffiksist (**ööne*, gen. *ööse*), mis võiks meelde kerkida, ei saa ka siin juttu olla, nagu juba Rapola on näidanud. Lubatagu selle mõistatise uuena lahenduskatsena oletada, et meil kõnealuseis eesti, soome ja veel lisaks tulevase vadja (*yöseessl*, *yöseihsi* 'yöksi'³²) keelendeis on aluseks olnud inessiiv. Nii siis võiks vahest oletada temporaalselt tarvitet inessiivkäände tüvestumist. Mis asjasse sisuliselt puutub, siis temporaalne inessiiv on ilmsesti olnud tarvitusel juba algsoomes umbes samasuguselt, nagu seda praegu tarvitetakse eestis ja soomes (*korra aastas, kroon päevas* 'päeva jooksul, päeval', sm. *kerran vuodessa, yhdessä päivässä* 'ühe päeva jooksul'). Setälä³³) on juba Kirde-Satakunna murde suhtes seda määritlenud: „Vielä käytetään sisäisiä paikallissijoja ilmoittamaan rajoitetun ajan sisäpuolta ja rajaa (näit. *kerran vualessa* 'korra aastas', *Se kuttoo verkon päivässä* 'see koob võrgu päevas, päeva jooksul'). Pole takistusi mõelda *öösel*, *ööseks* jne. tüübi alusena sama illatiivitarvitust, algsoome **össä*, **ösä*. Algsoome üksik-*s*-line inessiivilõpp *-sa*, *-sä*³⁴) on edelasoome, vadja ja lääne-eesti murrete (*metsas*, *metses* < **metsäsä*, *vakkas* < **vakkasa*, vrd. laiemalt siiski eestis *kusgil* < *ku-sa*-inessiivi!) seisukohalt siin lähtekohana kõige

30) Vir. 1923, lk. 60–61.

31) Lõunavepsa häälikajalugu I, lk. 84.

32) Vt. V. Alava, Valtjalaisia häätäpoja, lk. 76.

33) Suomi, II jaks, 16. osa, lk. 64–5.

34) Selle kohta vt. spetsiaalsemalt näit. Rapola, Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen lainuomennosten kielestä, lk. 80–81.

võimalikum. Mingisugustel põhjustel see temporaalne inessiiv **õsä* isoleerus teiste inessiivide seas, *s* võis hakata tunduma tüve- või mingi tuletuselemendina ja selle põhjale võiks kujutella *eh*-suffiksilise tuletise **õseh* tekkimist (vrd. sm. *kuuma* — *kuume* 'palavik', *ranta* — *ranne*, *rinta* — *rinne*), mille vahendusel algele inessiivile võisidki liituda käändelõpud: **õsehella* > *õösel*, **õseheksi* > *õöseks* jne. Edelasoome *-ss-* (*üössöks* tüüp) seletub säälese hilisema *s* > *ss* muutusega. Kuid selle kõrval on ka eesti murdeis *ss*-lisi kujusid (*õsse[l]*, *õsseks*, *õssi*, *üösse* jne. — näit. Koeru, Põltsamaa, Järva-Madise jm.), milles vahest võiks lähtuda geminaadilisest inessiivist **õssä* (tuletustüvi **õssehe-*). Vadjas on inessiiv praegu läbini *z*-line (*õzä*, *tšüläzä* 'külas'), kuid algupäraseks peetakse sääligi rõhulise silbi järel *s*-list inessiivi (**õsä*), nii et säälsed *s*-lised kujud *yöseessi*, *yösehsi* ei tekita raskusi. Päälegi on vadjas *s*:*z* vaheldus (*esa*:*ezad*), nii et tarbekorral saaks *s*-lisi kujusid seletada ka analoogilisiks. Raskuseks on käesoleva seletuse juures lõunaeesti *s*-lised (*z*-lised) kujud (näit. Setu Vilo *üzes*, *üzi*). Lõunaeesti inessiivilõpp on ju koguni teine, *-n*, *-h* ja *-hn* (*taloh*, *talohn* 'talus') ja võidaks väita, et sääl ootaksime vorme **ühnes*, **ühni*. Lõunaeesti *üzes*, *üzi* kujusid siiski inessiivile rajanevaiks pidades tuleks kas 1) oletada neid põhja poolt lainatuiks või — mis usutavam — 2) võtta arvesse, et tolles algsoome murdes, millest on lähtund lõunaeesti murre, *hn-* (<*-zn-*)line inessiiv polnud ainuvalitsev, vaid selle kõrval esines eri rõhuoludes ka *s*-list (?**õssä*, **õsä* ~ **külänä*)³⁵. Käsiteldavad inessiivitüvelised kujud aga, nagu nende laiaast levikust (eesti, läänesoome, vadja) võib otsustada, ongi tekkind juba (vähemalt hilisemas) algsoomes.

Käändelõpp nominaaltuletuse alusena

on meil vilksatand juba äsjaseis aruteludeski (**õsä* — **õs-eh*, vrd. ülmal veel **hõmenta* — ? vepsa *homend-ęz*). See on läänemeresoome keeltes hoopis tavalisem nähe kui käändelõpu liht-tüvestumine, mida seni oleme vaadeldud. Tuletagem meelde üldiselt tunnustet seisukohta, et suffiks *-line* (sm. *-llinen* jne.) on sündind adessiivkäände-lõpu alusel (*-lla*, *-llä* + *inen*, *inen*), edasi on sm.-karjala suffiks *-nainen*, *-näinen* (sm. *yksinäinen*, karj. *üksinäni* tüüpi) baseerund essiivi *na-*, *nä-lõpule*³⁶), eesti rahvakeelest on tuttavad sääraseid abessiivil põhinevad tuletised nagu *äbemaättane*, *kogemaättane*, *asjattane* (Maarja-Magdaleenas Tartumaal). Kuid abessiiv on eesti murdeis ja kirjakeeleski ka muidu käänete seas erandlikus seisukorras, kuna ta atribuudiasendis samastub *tu*-tuletusliku karitiivadjektiiviga (Kuusalu *kännattamatta inimene*, Reigi *äbematta pois*, Tori *vilumatta tõ*, Risti *uõlimatta inimene*, Torma *tülamatta vili*, Vastseliina *põhaldä' juf'vale jutt'*, setu *väppama'lda' kiršt*) ja paiguti nii ka kui suffiksiline

35) Vrd. näit. Setälä, Yhteissuomal. äännehistoria, lk. 225—6, 230—1; J. Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I, lk. 141—4.

36) Vt. Ojansuu, Vir. 1919, lk. 22—4.

adjektiiv kunagi deklioneerub (*äbemaättad inimesed, äbemaättale* jne., näit. mõnikord Maarja-Magdaleenas).

Igatahes käändelõpu tarvitamine tuletuse alusena on tuntud ja ka tunnustet nähe meie teaduses, sel pole seekord mõtet pikemalt peatuda. Käesolevad read on endile ülesandeks võtnud juhtida tähelepanu esma-joones käänete tüvestumise nähtele, millele on seni vähe tähelepanu pöördud³⁷⁾ või koguni eitavalt suhtunud. Kui ülemal esitet näidetega selt alalt — mis ei püüa ega saa olla tühjendavad ja mille hulgas mõned mõõnetavalt on küsimärgilised — allakirjutanu on suutnud võita lugeja põhimõttelisegi tunnustuse käänetetüvestumisele, siis ta võib nüüd rahuldunult panna lõpuks punkti.

Ex bibl. univ. Tart.

37) Vrd. siiski Ö. Beke' kirjutist „Zeitadverbia als Nominative“ (Indogermanische Forschungen Bd. 48, H. 3—4), näidetega soome-ugri keelte alalt.

A-8459

Äratrükk koguteosest „Kultuuri ja teaduse teilt“.

K. Mattieseni trükikoda o./ü., Tartu, 1932